

סְלֵבוֹ זִיז'ק רפובליקת הגלעד של מזרח אירופה

מדוע כה מוקסם המערב מן האירועים האחרונים במזרח אירופה? התשובה נראית מובנת מאליה: מה שמקסים את המבט (gaze) המערבי הוא המצאת הדמוקרטיה מחדש. כאילו נתגלתה מחדש במזרח אירופה, במלוא רענותה וחדשנותה, אותה דמוקרטיה שמגלה במערב סימנים גוברים של דעיכה ומשבר, אבודה בשגרה בירוקרטית ובמערכות בחירות בסגנון מסעות פרסום. משום כך יש להיקסמות הזאת תפקיד אידיאולוגי טהור: במזרח אירופה מחפש המערב את מקורותיו האבודים, את החוויה האותנטית של המצאת הדמוקרטיה. במלים אחרות, המזרח מתפקד בתור האני האידיאלי של המערב: הנקודה שממנה המערב רואה את עצמו בצורה מרוממת, מושכת, קראוי להיות נאהב. מושא ההיקסמות הממשי שלו הוא המבט, כלומר אותו מבט נאיבי-כביכול שבאמצעותו בודה המזרח במערב בחזרה, מוקסם מן הדמוקרטיה שלו. כאילו – כך סבורים במערב – יכול עדיין המבט המזרחי להבחין בתוך החברות המערביות בצלם המקודש של האל¹ שלהן, אותו אוצר שהוא סיבת ההתלהבות הדמוקרטית ושהמערב כבר מזמן איבד את טעמו.

אולם המציאות המתפתחת עתה במזרח אירופה היא עיוות טורדני של אותה תמונה אידיאלית שיוצרים שני המבטים המוקסמים אהודי. הדרך הטובה ביותר להמחיש מציאות זו היא באמצעות הבדיחה הסובייטית הידועה על היהודי רבינוביץ', שרוצה להגר. הבירוקרט במשרד ההגירה שואל אותו מדוע, ורבינוביץ' משיב: "יש לי שתי סיבות. ראשית, אני מפחד שהקומוניסטים יאבדו מכוחם בבירית-המועצות ושהכוחות החדשים יאשימו אותנו, היהודים, בפשעי הקומוניסטים..." – "אבל", קוטע אותו הבירוקרט, "הרי זה קשקוש גמור! כוחם של הקומוניסטים יישמר לעד!" – "ובכן", עונה לו רבינוביץ' בנעם, "זו הסיבה השנייה שלי". בספרי *The Sublime Object of Ideology*, שפורסם ב-1989 (Žižek 1989, 175–176), עדיין אפשר היה לסמוך על יעילותה של בדיחה זו. אולם לפי המידע האחרון שבידינו, הסיבה העיקרית להגירתם של יהודים מברית-המועצות היא דווקא הסיבה הראשונה שמציג רבינוביץ': הם חוששים שעם התפוררות הקומוניזם ועם צמיחתם של כוחות לאומניים, אנטישמיים בגלוי, שוב תיפול האשמה עליהם. כך שהיום אפשר לדמיין בנקל את היפוכה של הבדיחה, ואת רבינוביץ' המשיב על שאלת הבירוקרט כך: "יש לי שתי סיבות. ראשית, אני יודע שהקומוניזם ברוסיה יישאר לעד, שום דבר לא ישתנה פה שינוי של ממש, ועתיד כזה הוא בלתי-נסבל מבחינתי..." – "אבל", קוטע אותו הבירוקרט, "הרי זה קשקוש גמור. הקומוניזם מתפורר מכל העברים!" ורבינוביץ' משיב: "זו הסיבה השנייה שלי".

צדם האפל של התהליכים המתחוללים כרגע במזרח אירופה הוא, אם כן, הנסיגה ההדרגתית של הנטייה הדמוקרטית-ליברלית אל מול עליית הפופוליזם הלאומני הקורפורטיבי, על כל מרכיביו

* תרגם גבי אש. המאמר תורגם מן הנוסח האנגלי: Slavoj Žižek, "Eastern Europe's Republic of Gilead," in *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, ed. Chantal Mouffe. London: Verso, 1993.
המחבר מבקש להודות לפרי אנדרסון (Anderson), לפדרריק ג'יימסון (Jameson), לפטר וולן (Wollen) ולרובין בלקבורן (Blackburn) על הערותיהם, שהיו לעזר רב.
1. במקור "אגלמה" (agalma), ביוונית: "זה ששמחים בו", ובהשאלה: הצלם המקודש של האל.

הרגילים, מקסנופוביה ועד אנטישמיות. התהליך הזה מפתיע במהירותו: היום אפשר למצוא אנטישמיות במזרח גרמניה (שם מייחסים ליהודים את המחסור במזון ולווייטנאמים את המחסור באופניים), בהונגריה וברומניה (שם נמשכת גם רדיפת המיעוט ההונגרי); אפילו בפולין אפשר לראות סימנים של פיצול בתוך "סולידריות": עלייתה של סיעה פופוליסטית-לאומנית שמייחסת את כשלון הצעדים האחרונים שיוזמה הממשלה ל"אינטלקטואל הקוסמופוליטני" (מלת הצופן של המשטר הישן ליהודים).

א. אומה-דבר

על מנת להסביר מהפך בלתי-צפוי זה, עלינו לחשוב מחדש את התפיסות הבסיסיות ביותר של הזדהות לאומית – וכאן יכולה לעזור הפסיכואנליזה. את המרכיב שמחזיק יחד קהילה נתונה אי-אפשר לצמצם לכלל נקודה של הזדהות סמלית: הדבק המחבר את חבריה מחייב תמיד קשר משותף אל דבר, אל התגלמות התענוג.² קשר זה אל הדבר, המובנה באמצעות פנטזיות, הוא מה שמוטל על כף המאזניים כשאנו מדברים על האיום שמהווה האחר על "אורח החיים שלנו": זה האיום שחש, למשל, אנגלי לבן הנתקף בהלה מפני הנוכחות הגוברת של "זרים". אי-אפשר לצמצם את מה שהוא רוצה להגן עליו לכלל אותה מערכת ערכים המציעה, כביכול, משענת לזהות הלאומית. הזדהות לאומית, מעצם הגדרתה, נתמכת על-ידי קשר עם האומה בתור דבר – אומה המתאפיינת שלה תכונות סותרות. זה נראה לנו בתור "הדבר שלנו" (אולי היינו יכולים לומר "הם" מאיימים עליו כל הזמן. נראה לנו שזה מה שממלא את חיינו בתוכן ובחיות, אבל בכל זאת להגדיר את "זה" לא נוכל אלא להתבסס על גרסאות שונות של אותה טאוטולוגיה ריקה: כל מה שנוכל להגיד על "זה" הוא, בחשבון אחרון, שדבר זה הוא "הוא עצמו", "הדבר האמיתי", "עצם העניין" וכן הלאה. אם נשאל כיצד אנחנו מזהים את נוכחותו, התשובה העקבית היחידה שנוכל להשיב היא, שהוא נוכח באותה ישות חמקמקה הקרויה "אורח החיים שלנו". כל מה שנוכל לעשות הוא למנות בוז אחר זן פיסות נפרדות, מקוטעות, של האופן שבו הקהילה שלנו מארגנת את חגיגותיה, את פולחני הזיווג שלה, את טקסי החניכה שלה – ובקיצור, כל אותם פרטים שבהם נגלית לעין הדרך הייחודית שבה קהילה מארגנת את התענוג שלה. למרות שהאסוציאציה הראשונה שעולה בנקודה זו באופן אוטומטי, אם אפשר לומר כך, היא כמובן הסיסמה הריאקציונית והסנטימנטלית של "Blut und Boden" ("דם ואדמה"), אל לנו לשכוח כי להתייחסות כזו ל"אורח חיים" יכולה להיות גם קונטציה "שמאלית" ברורה – כמו למשל במסותיו של ג'ורג' אורוול משנות המלחמה, שבהן ניסה להגדיר את קווי המתאר של פטריוטיות אנגלית שתהא מנוגדת לגרסתה הרשמית, האימפריאליסטית-נפוחה. נקודות ההתייחסות שלו היו בדיוק אותם פרטים המאפיינים את "אורח החיים" של מעמד הפועלים (ההתכנסות בפאב המקומי לעת ערב, וכן הלאה).³

הקיום הפרדוקסלי של ישות ש"שנה" רק כל עוד הסובייקטים מאמינים (באמונתו של האחר) בקיומה הוא אופן הישנות האופייני לעניינים או סיבות אידיאולוגיות.⁴ הסדר ה"רגיל" של

2. בעניין פיתוח מפורט של מושג הדבר ראו Lacan 1986b. שימו לב לא לבלבל בין תענוג (jouissance) לבין הנאה (plaisir): תענוג פירושו בדיוק "הנאה באי-הנאה"; הוא מציין את הסיפוק הפרדוקסלי שמתקבל ממפגש מכאיב עם הדבר שפורע את שיווי המשקל של "עקרון ההנאה". במלים אחרות, התענוג ממוקם "מעבר לעקרון ההנאה".
3. הדרך שבה מקטעים אלה מתמידים מעבר לגבולות אתניים היא לעתים די מדהימה: כמו למשל במקרה של רוברט מוגאבה (Mugabe), שכתובה לעיתונאי ששאל אותו מהו הדבר היקר ביותר שנותר לזימבבווי מן המורשת הקולוניאלית הבריטית, ענה ללא היסוס: "קריקט" – משחק בעל טקסיות חסרת היגיון, כמעט מעבר ליכולת ההבנה של איש היבשת [אירופה], שבו התנועות המוכתבות – או, ליתר בדיוק, התנועות המכוונות על-ידי מסורת בלתי-כתובה – האופן שבו זורקים את הכדור, למשל – נראות "דיספונקציונליות" עד גיחוך.
4. הערת המתרגם: זינץ משחק כאן, בעקבות לאקאן, במשמעויות וברבדים האטימולוגיים השונים של סיבה, דבר ועניין (שראי ליהיאבק עליו). המלה האנגלית cause פירושה גם סיבה וגם עניין שראוי להיאבק עליו (the cause of democracy); למלה הצרפתית cause אותן המשמעויות, ואילו המלה הדומה לה, chose, פירושה דבר; באיטלקית causa פירושה סיבה, ואילו cosa פירושה גם דבר וגם עניין (שראי ליהיאבק עליו). "cosa nostra" – "העניין שלנו" – הוא הכינוי של המאפייה הסיציליאנית). גם בלטינית מתקיימות שתי המשמעויות האחרונות, דבר ועניין, במלה אחת, res, ואילו סיבה היא causa. בהמשך הטקסט תרגמתי cause כ"עניין".

הסיבתיות מהופך כאן, כיוון שהטיבה (העניין) עצמה היא זו שקיומה נגרם על-ידי תוצאה (הפרקטיקות האידיאלוגיות שהיא מלבה). אולם זו בדיוק הנקודה שבה מתגלה באופן הברור ביותר ההבדל בין לאקאן לבין "האידיאליזם הדיסקורסיבי": לאקאן כלל אינו מצמצם את הסיבה (הלאומית) לכלל התוצא הפרפורמטיבי של פרקטיקות השיח המתייחסות אליה. אין בתוצא המוגבל למישור הטהור של השיח מספיק "חומר" (substance) כדי להפעיל את כוח המשיכה האופייני לעניין (סיבה); והמונח הלאקאניאני לאותו "חומר" משונה, שחייבים להוסיף אותו כדי לאפשר לעניין להגיע ללכידות אונטולוגית בעלת תוקף – ה"חומר" היחיד שהפסיכואנליזה מכירה – הוא כמובן התענוג (כפי שלאקאן קובע במפורש, Lacan 1986a). אומה קיימת אך ורק כל עוד התענוג המאפיין אותה ממשיך להתממש בפרקטיקות חברתיות מסוימות ולהימסר במיתוסים לאומיים שמבנים אותן. יהיה זה מטעה, אם כן, להדגיש, בסגנון "דקונסטרוקטיביסטי", שהאומה איננה עובדה ביולוגית או טרנס-היסטורית אלא מבנה שיח קונטינגנטי, תוצאתן של פרקטיקות טקסטואליות מוגדרות יתר על המידה (overdetermined); שכן תהיה בכך התעלמות מתפקידה של שארית גרעין ממשי, לא-דיסקורסיבי כלשהו של תענוג, שחייב להיות נוכח כדי שהאומה בתור תוצא-ישות-דיסקורסיבית תוכל להגיע ללכידות אונטולוגית.⁵

ועם זאת, יהיה זה מוטעה לצמצם בפשטות את הדבר הלאומי לתווים המרכיבים "אורח חיים" מסוים. הדבר איננו במישורן אוסף של תווים; יש בו "דבר-מה נוסף", דבר-מה שנכח בתווים אלה, שמופיע מבעד. חבריה של קהילה, השותפים ל"אורח חיים" נתון, מאמינים בדבר שלהם, אמונה בעלת מבנה רפלקסיבי המאפיין את החלל הבין-סובייקטיבי: "אני מאמין בדבר (הלאומי) שקול ל"אני מאמין שאחרים (חברים בקהילה שלי) מאמינים בדבר". האופי הטאוטולוגי של הדבר – הריק הסמנטי שלו, העובדה שכל מה שאנחנו יכולים להגיד עליו זה שהוא "הדבר האמיתי" – יסודו במבנה רפלקסיבי פרדוקסלי זה. הדבר הלאומי קיים כל עוד מאמינים בו חברי הקהילה; פשוטו כמשמעו, הוא תוצא של האמונה הזאת בו. המבנה כאן זהה למבנה של רוח הקודש בנצרות. רוח הקודש היא קהילת המאמינים המאמינה בישו לאחר מותו; להאמין בה פירושו להאמין באמונה עצמה – להאמין שאיננו לבד, שאני חבר בקהילה של מאמינים; איני זקוק לכל הוכחה חיצונית שתאשר את אמיתותה של אמונתי; די בפעולת האמונה שלי באמונם של האחרים כדי שרוח הקודש תהיה כאן. במלים אחרות, כל משמעותו של הדבר נתונה בעובדה שהוא "משמעותי", או "אומר דבר-מה" לאנשים.

ב. גניבת תענוג

הלאומנות, אם כן, מציבה בפנינו תחום מועדף של התפרצות התענוג אל תוך השדה החברתי. בחשבון אחרון, העניין הלאומי אינו אלא האופן שבו מארגנים סובייקטים של קהילה אתנית נתונה את התענוג שלהם דרך מיתוסים לאומיים. משום כך, מה שמוטל על כף המאזניים במתחים אתניים הוא תמיד הבעלות על הדבר הלאומי. אנחנו תמיד מייחסים לאחר תענוג עורף; או שהוא רוצה לגנוב את התענוג שלנו (באמצעות המטת חורבן על אורח החיים שלנו), ואו שיש לו גישה לאיזה תענוג סודי, סוטה. בקיצור, מה שבאמת מפריע לנו אצלו הוא האופן הייחודי שבו הוא מארגן את התענוג שלו: בדיוק העורף, ה"הגומה" הקשורה לכך – ריח המזון, השירים והריקודים ה"רועשים" שלהם, המנהגים המשונים שלהם, יחסם לעבודה (מזווית ראייה גוענית, או שהאחר מכור לעבודה וגונב את מקומות העבודה שלנו או שהוא בטלן החי על חשבון עמלנו, וזה די משעשע לראות את הקלות שבה עוברים מההאשמה הראשונה לשנייה). הפרדוקס הבסיסי הוא שאנחנו תופסים את הדבר שלנו בתור דבר-מה שאינו נגיש לאחר ובהיבט מאוים על-ידיו; כך זה גם במקרה של הסירוס, אשר, לפי פריד, נחוזה כדבר-מה ש"אינו יכול לקרות", ובכל זאת איננו מבוהלים פחות מן האפשרות שהוא יקרה. הבסיס לחוסר ההתאמה בין עמדות-סובייקט אתניות

5. העובדה שסובייקט "קיים" באופן מלא אך ורק דרך תענוג – כלומר, עובדת התלכדותם, בחשבון אחרון, של "קיום" ו"תענוג" – נרמזת בסמינרים המוקדמים של לאקאן באמצעות הסטטוס הטראומטי העמום של הקיום: "מעצם הגדרתו, יש בכל קיום משהו כל-כך מופרך, עד שאדם למעשה תודה ללא הרף על הממשות שלו" (Lacan 1988, 226). טענה זו תהיה הרבה יותר ברורה אם פשוט נחליף "קיום" ב"תענוג": "מעצם הגדרתו, יש בכל תענוג משהו כל-כך מופרך, עד שאדם למעשה תודה ללא הרף על הממשות שלו". העמדה הסובייקטיבית היסודית של הדיסטרי, מקומה בדיוק בספק שמטיל אדם בקיומו כחור תענוג, בעוד שהסטוטה הסדיסטי נמנע מספק זה על-ידי העברת "כאב הקיום" לאחר (לקורבנו).

שונית איננו אפוא רק במבנה השונה של ההזדהויות הסמליות שלהם; מה שאינו ניתן לחלוטין לאוניברסליזציה הוא המבנה המיוחד של הקשר שלהם אל התענוג:

מדוע האחר נשאר אחר? מה הסיבה לשנאתנו כלפיו, כלפי עצם הווייתו? והי שנאה לתענוג שבאחר. זו תהיה הנוסחה הכללית ביותר של הגזענות המודרנית שאנו עדים לה בימינו: שנאה לדרך המיוחדת שבה האחר מתענג... שאלת הסובלנות או האי-סובלנות איננה נוגעת כלל לסובייקט של המדע ולזכויות האדם שלו; היא ממוקמת ברמת הסובלנות או האי-סובלנות לתענוג של האחר, האחר בתור מי שגונב את התענוג השייך לי. אנחנו יודעים, כמובן, שמבחינת הסטטוס היסודי שלו, האובייקט תמיד כבר נחטף על-ידי האחר. בדיוק את הגניבה הזו של התענוג אנחנו רושמים באופן מקרצר בתור מינוס-פִּי (minus-Phi), הסימן המתמטי של הסיורס. נראה כאילו הבעיה אינה ניתנת לפתרון משום שהאחר הוא האחר שבתוך פנימיותו. שורש הגזענות הוא לכן שנאה לתענוג שלי עצמי: אין שום תענוג מלבד התענוג שלי עצמי, ואם האחר הוא בתוכי, תופס את מקום האקסטימיות⁶ (Miller 1985) – אוי גם השנאה היא שנאתי.

מה שאנו מסווים באמצעות ייחוס גניבת התענוג לאחר הוא העובדה הטראומטית שמה שכביכול נגנב מאיתנו מעולם לא היה בחזקתנו: החסר ("סירוס") הוא במקור; התענוג מכונן את עצמו כ"גנוב", או, אם לצטט את הניסוח המדויק של הגל מתוך מדע הלוגיקה שלו, הוא "צא לידי קיום רק על-ידי כך שמתוירים אותו מאחור" (Hegel 1975, 402). יוגוסלביה היום היא מקרה-מבחן לפרדוקס כזה, שבו אנו עדים לרשת מפורטת של "מזיגות" ו"גניבות" של תענוג. כל לאומיות בנתה לעצמה מיתולוגיה המספרת כיצד אומות אחרות מנשלות אותה מאותו חלק חיוני של התענוג, שאילו היה בחזקתה היתה יכולה להיות באופן מלא. אם נקרא את כל המיתולוגיות הללו בצוותא, נקבל את הפרדוקס החזוטי הידוע של אשר, המציג רשת של אגנים שבהם, על-פי עקרון הפְּרָפְטוּס מוֹגִילָה, זורמים מים מאגן אחד למשנהו עד שהמעגל נסגר, כך שאם נעבור את כל הדרך במורד הזרם נמצא את עצמנו חוזרה בנקודת ההתחלה. הפנטזיות האלה מובנות באופן משלים וסימטרי: הסלובנים מנושלים מתענוגם על-ידי "דרומיים" (סרבים, בוטנים) בגלל עצלותם המפורסמת, שהיתותם הבלקנית, התענוג המלוכלך והרעשני שלהם, ומפני שהם דורשים תמיכה כלכלית ללא תחזית, ובכך הם גונבים מן הסלובנים את מצבוריהם היקרים, שבאמצעותם היו כבר יכולים לסגור את הפער בינם לבין מערב אירופה; מן העבר השני, הסלובנים עצמם שודדים כביכול את הסרבים בגלל שקדנותם הלא-טבעית, נוקשותם וחשיבתם האנוכית, ובמקום להיכנע להנאות הפשוטות של החיים הם מתענגים באופן טוטה על פיתוח בלתי-פוסק של שיטות לנישול הסרבים מפירות עמלם הרב, על-ידי ספטרות ברווחים מסחריים – על-ידי כך שהם מוכרים בשנית ביוקר את מה שקנו בסרביה בזול; הסלובנים חוששים שהסרבים "יציפו" אותם, עד שהם יאבדו את זהותם הלאומית; הסרבים מאשימים את הסלובנים ב"בדלנות" שלהם, שפירושה, בסך הכל, שהסלובנים אינם מוכנים לראות בעצמם תת-זן של הסרבים; כדי להדגיש את ההבדל בינם לבין הדרומיים עסקה ההיסטוריוגרפיה הסלובנית העממית בנסיגות אובסטיביים להוכיח שהסלובנים אינם לאמיתו של דבר סלאבים ושמקורם למעשה אטרצקי; הסרבים, לעומת זאת, מצטיינים במתן הוכחות לכך שסרביה היתה קורבן של "קשר חשאי בין הוותיקן לקומינטרן"; נטוע בראשם הרעיון שלקתולים ולקומוניסטים היתה תכנית סודית משותפת להרוס את הישות המדינית הסרבית. הנחת היסוד המשותפת לשני הצדדים היא, כמובן, "אנחנו לא רוצים שום דבר זר, אנחנו רק רוצים מה ששייך לנו בדין". בשני המקרים, שורש הפנטזיות נמצא בבירור בשנאה של כל צד לתענוג שלו עצמו. הסלובנים, למשל, מדחיקים את התענוג שלהם באמצעות פעלתנות אובססיבית, ותענוג זה עצמו הוא שחוזר בממשי, בדמות ה"דרומיים" המלוכלכים וקלי הדעת.⁷

עם זאת, הלוגיקה הזו אינה מוגבלת כלל לתנאים הבלקניים ה"מפגרים"; אפשר להדגים את האופן שבו יכולה "גניבת התענוג", או – אם להשתמש במונח טכני לאקאני, ה"סירוס המדומה" – לשמש כמושג מתאים במיוחד לניתוח התהליכים האידיאולוגיים כיום, באמצעות אחד ממאפייני האידיאולוגיה האמריקנית בשנות השמונים: הרעיון האובססיבי שלה, שיתכן כי כמה שבויי

6. "אקסטימיות" היא המצאה של לאקאן, על משקל "אינטימיות" וכהיפוך שלה, בקירוב.

7. המנגנון הפועל כאן הוא בבירור זה של הפרנויה. ברמה הבסיסית ביותר, הפרנויה היא עצם ההחצנה של פונקציית הסיורס בגורם-פועל חיובי שמופיע בתור "גניבת התענוג". באמצעות הכללה חפוזה במקצת של דחיקת (foreclosure) שם האב (המבנה היסודי של הפרנויה, על-פי לאקאן), נוכל אולי לבסס את התיזה שהפרנויה הלאומית של מורח אירופה צומחת בדיוק מתוך העובדה שהאומות המזרח-אירופיות עדיין אינן מכוונות באופן מלא כ"מדינות אותנטיות": כאילו "חוזרת" הסמכות הסמלית והרפובליקת, הכושלת ב"ממשי", בצורתו של האזר, "גנב התענוג".

מלחמה עדיין נותרו בחיים בווייטנאם, והם חיים שם בעליבות לאחר שנשכחו עליידי מולדתם. אובסטיה זו קיבלה ביטוי בשורה של הרפתקאות מציואיסטיות של גיבור היוצא לברו למשימת הצלה (רמבו 2: נעדרים בקרב). אך הרבה יותר מעניין הוא תסריט הפנטזיה המשמש להן בסיס: כאילו ששם, הרחק בגינגל הווייטנאמי, איבדה אמריקה חלק יקר מעצמה, נושלה מיסוד מהותי של לשד חייה, מממות היכולת שלה, וכאילו עניין זה היה הסיבה הסופית לשקיעתה ולאובדן יכולתה באותם שנים שלאחר מלחמת וייטנאם, שנות קרטור; כך שהשבת החלק הגנוב והנשכח הפכה למרכיב באישורה מחדש של אמריקה החזקה בעידן הרייגני.⁸

ג. יריבות ותענוג

מה שמפעיל את ההיגיון של "גניבת התענוג" איננו, כמובן, הממשות החברתית הבלתי-מתווכת – ממשותן של קהילות אתניות שונות החיות יחד זו לצד זו – אלא היריבות הפנימית ביניהן. אפשרי ריבוי של קהילות אתניות החיות זו בצד זו ללא מתחים גזעיים (כמו בקליפורניה של ימינו); מאידך, אין צורך בהרבה יהודים "ממשיים" כדי שאפשר יהיה לייחס להם איזה תענוג מסתורי שמאיים עלינו (ידוע היטב שבגרמניה הנאצית השתוללה האנטישמיות במרב העוצמה באותם חלקים שבהם כמעט לא היו יהודים; במזרח גרמניה מספר מגולחי הראש האנטישמים הוא כיום גדול פי עשרה ממספר היהודים). תפיסת היהודים ה"ממשיים" שלנו מתווכת תמיד עליידי המבנה הסמלי-אידיאולוגי שמנסה להתמודד עם יריבות חברתית: לאמיתו של דבר, "סודם" של היהודים הוא היריבות שבתוכנו. באמריקה של היום, למשל, ממלאים דפנים תפקיד הדומה יותר ויותר לזה שמילאו היהודים. שימו לב לעיסוק האובססיבי של אמצעי התקשורת האמריקניים ברעיון שהיפנים אינם יודעים ליהנות. את הסיבה לעליונותה הכלכלית הגוברת של יפן על ארצות-הברית מוצאים בעובדה המסתורית במקצת שהיפנים אינם צורכים מספיק, שהם צוברים יותר מדי עושר. אם נבחן מקרוב את ההיגיון בהאשמה זו, נגלה שההאשמה האמיתית שמטיחה האידיאולוגיה האמריקנית ה"ספונטנית" ביפנים אינה סתם חוסר היכולת שלהם ליהנות, אלא העובדה שעצם הקשר בין עבודה לתענוג סובל אצלם מעיוות מוזר; כאילו שהם מוצאים את התענוג בזווית המוגזמת על ההנאה, בהתלהבות שלהם, בחוסר יכולתם "לקחת את זה בקלות", "להירגע" ולהתענוג; וגישה זו היא שנתפסת כאיום על העליונות האמריקנית. זו הסיבה לכך שאמצעי התקשורת האמריקניים מספרים בהקלה ברורה על כך שהיפנים לומדים סוף-סוף לצרוך, ושהטלוויזיה האמריקנית מציגה בכל-כך הרבה סיפוק עצמי תיירים יפנים עומדים ומשתאים נוכח פלאי תעשיית ההנאות האמריקנית: סוף-סוף הם "נעשים כמונו", לומדים את דרכי התענוג שלנו.

קל מדי להיפטר מן הפרובלמטיקה הזו בנימוק של טרנספוזיציה, התקה אידיאולוגית של היריבויות החברתיות-כלכליות החוצות בפועל את הקפיטליזם של ימינו; זה ללא ספק נכון, אך הבעיה היא שבדיוק באמצעות התקה כזאת מכוננת תשוקה: כאשר אנו מתיקים את רושם היריבויות החברתיות המהותיות לתוך אותה היקסמות מן האחר (יהודי, יפני), אנחנו מרוויחים את ארגון הפנטזיה של התשוקה. התיזה הלאקאניאנית האומרת שהתענוג הוא תמיד התענוג של האחר – תענוג משוער, ש"טופלים" על האחר – ולכן, בכיוון השני, שהשנאה לתענוג של האחר היא תמיד שנאה לתענוג שלנו עצמנו – תיזה זו זוכה להדגמה מושלמת בהיגיון של "גניבת התענוג". מהן הפנטזיות אודות התענוג הייחודי, המוגזם, של האחר – אודות יכולתו המינית של השחור ועודף תאבונו המיני, אודות היחס המיוחד של יהודים ויפנים לכסף ולעבודה – האם אין הן בדיוק ריבוי האופנים שבהם אנו מארגנים את התענוג שלנו עצמנו? האם אין אנו מוצאים תענוג בעצם הפנטזיה על התענוג של האחר, ביחס הדו-ערכי שלנו כלפיו? האם אין אנו מוצאים את סיפוקנו בהנחה שהאחר מתענג בדרך שאיננה נגישה לנו? האם אין התענוג של האחר מהלך עלינו קסם חזק כלי-כך משום שבאמצעותו אנו מייצגים לעצמנו את הקשר הכי פנימי שלנו עם התענוג? וכן, מן הכיוון השני, האין שנאת היהודים הקפיטליסטית האנטישמית בעצם שנאה לעודף של הקפיטליזם, העודף שמיוצר עליידי טבעו היריבותי-במהותו של הקפיטליזם? האין שנאתו של הקפיטליזם ליהודים

8. רעיון זה אני חייב לויליאם וורנר, בהרצאתו בכנס על "פסיכואנליזה, פוליטיקה והדימוי" באוניברסיטת ניו-יורק, באפאלו (Warner 1989). למעשה, מבחינה זו רמבו 2 נחות מרמבו 1, שהגשים חזרה של ביטוי מחותך אידיאולוגי מעניין במיוחד: הוא דחס לאותה אישיות את הדימוי ה"שמאלני" של הנווד ההיפי הבודד, שמאיום עליידי אווירת העיר הקטנה המגולמת בשריף האכזר, לצד הדימוי ה"ימני" של הנוקם הבודד הלוקח את החוק לידי ומוחל את המכונה הבריורקטי המושחתת. מן הדחיסה הזו נובעת, כמובן, ההגמוניה של הדמות השנייה, כך שרמבו 1 הצליח לכלול בביטוי המחותר של "הימין" יסודות מכריעים מתוך המדומה הפוליטי ה"שמאלני".

בעצם שנאה לתכונות המהותית והפנימית ביותר? מסיבה זו, אין די להצביע על האופן שבו מאיים האחר של הגזען על הזהות שלנו, אלא עלינו להפוך את הטענה הזו: הדימוי המהלך-קסם של האחר מגלם את השבר העמוק ביותר שבתוכנו – מה שהוא כבר "יותר בתוכנו מאשר אנחנו עצמנו" – ומשום כך הוא מונע מאיתנו להשיג זהות מלאה עם עצמנו. *השנאה לאחר היא שנאה לעודף התענוג שלנו עצמנו.*

ד. כיצד הממשי "חוזר למקומו"?

כך אפוא מתפקד הדבר הלאומי כמעין "מוחלט פרטיקולרי", המתנגד לאוניברסליזציה, תוך שהוא מעניק את ה"טונאליות" הייחודית שלו לכל מושג נייטרלי, אוניברסלי. זו הסיבה לכך שהתפרצות הדבר הלאומי במלוא אלימותו הפתיעה תמיד את חסידי הסולידריות הבינלאומית. המקרה המפורסם ביותר הוא אולי סיפור קריסתה הרת-האסון של הסולידריות הבינלאומית בתוך תנועת הפועלים לנוכח ה"אופוריה" הפטריוטית עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. כיום קשה לדמיין את עוצמת ההלם הטראומטי שאחז במנהיגי כל הזרמים הסוציאלי-דמוקרטיים והסוציאליסטיים, מאדוארד ברנשטיין ועד לנין, כאשר המפלגות הסוציאלי-דמוקרטיות של כל הארצות (למעט הבולשביקים ברוסיה ובסרביה) נסוגו מפני התפרצויות שוביניסטיות והתייצבו ב"פטריוטיות" מאחורי הממשלות "שלהן", תוך שהן שוכחות את סיסמת הסולידריות של מעמד הפועלים: "ללא ארץ". הים זה, *הדיקסמות חסרת האונים* שהרגישו המשתתפים, מעידה על המפגש עם הממשי של התענוג. כלומר, הפרדוקס היסודי הוא שאותן התפרצויות שוביניסטיות של "רגשות פטריוטיים" היו צפויים לחלוטין; שנים לפני פריצתה של המלחמה בפועל, הסבה המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית את תשומת-לבה של הפועלים לעובדה שהכוחות האימפריאליסטיים מכינים עצמם לקראת מלחמת עולם חדשה והזהירה מפני הכניעה ל"פטריוטיות" השוביניסטית. אפילו ערב פריצת מעשי האיבה ממש, בימים שלאחר הרצח בסראייבו, הזהירו הסוציאלי-דמוקרטים הגרמנים את העובדים מפני האפשרות שהמעמד השליט ישתמש ברצח כתירוץ להכרות מלחמה. יתר על כן, האינטרנציונל הסוציאליסטי קיבל החלטה רשמית שחייבה את כל משתתפיו להצביע נגד מלחמה המלחמה. בפרוץ המלחמה נגוה הסולידריות באחת. יש טעם להזכיר כאן אנקדוטה המראה עד כמה הופתע לנין ממהפך זה: כאשר ראה את יומון המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית מכריז בעמודו הראשון שהנציגים הסוציאלי-דמוקרטים הצביעו למען מלווה המלחמה, הוא היה משוכנע בתחילה שהעניין פוברק עליידי המשטרה כדי להוליך את העובדים שולל!

ואתו דבר קורה היום במזרח אירופה. ההנחה המוקדמת ה"ספונטנית" היתה שמה ש"מדוכא" שם, מה שיפרוץ החוצה ברגע שיוסר מכסה הטוטליטריות, יהיה *תשוקה דמוקרטית* במגוון צורותיה, החל בפולריזם פוליטי וכלה בכלכלת שוק. מה שאנחנו מקבלים במקום אלה עכשיו, משאכן הוסר המכסה, הוא כמות הולכת וגדלה של סכסוכים אתניים, המבוססים על הבנייה של "גניבות תענוג" שונות: כאילו מתחת לפני השטח של *הקומוניזם* זהו שפע פנטזיות "פתולוגיות" שחייבו למועין – הדגמה מושלמת למושג התקשורת של לאקאן, שבו הדובר מקבל בחזרה מן הנמען את המסר שלו עצמו בצורתו האמיתית, המהופכת. עליית העניינים הלאומיים אל מעל פני השטח שוברת את הכישוף הנרקסיסטי שבו נתון המערב, המזוהה בזיחות דעת את ערכיו שלו בתוך המזרח: אירופה המזרחית מחזירה למערב את האמת ה"מודחקת" של תשוקתו הדמוקרטית. ועלינו להצביע שוב על הדיקסמות *חסרת האונים* של (שרידי) האינטלקטואלים של השמאל הביקורתי לנוכח התפרצות זו של תענוג לאומי. הם כמובן אינם ששים להצטרף בלב שלם לעניין הלאומי; הם מנסים נואשות לשמור מעין מרחק ממנו. אולם מרחק זה הוא שקרי: בתוכו לכודה הכחשת העובדה שתשוקתם כבר מעורבת.

הדבקות האובססיבית בעניין הלאומי לא רק שאין היא תוצאת השבר הרדיקלי במזרח אירופה, אלא היא בדיוק מה שנשאר *אותו דבר* בתהליך – מה שמשותף, למשל, לצי'אצ'סקו ולנטיות הימניות-לאומניות הקיצוניות המתחזקות עתה ברומניה. כאן אנו פוגשים את הממשי, את מה ש"תמיד חוזר למקומו" (לאקאן) – הגרעין המתמיד והבלתי-משתנה בלב השינוי הרדיקלי שעוברת והותה הסמלית של החברה. משום כך זו טעות להבין את עליית הלאומנות בתור מעין "ריאקציה" לבנייה-כביכול של הקומוניסטים בשורשים הלאומיים: הרעיון השגור שכיוון שהקומוניזם פרם לחלוטין את המרקם החברתי המסורתי בשלמותו, נשארה הזהות הלאומית הנקודה היחידה שעליה אפשר היה לבסס התנגדות. השלטון הקומוניסטי עצמו הוא זה שכבר ייצר את הדבקות הכפיתית בעניין הלאומי, דבקות שהפכה מרחיקנית (exclusive) יותר ככל שמבנה הכוח הפך טוטליטרי יותר. את המקרים הקיצוניים ביותר אפשר לראות ברומניה של צ'אצ'סקו; בקמבודיה

תחת החמרה: בצפון קוריאה ובאלבניה? העניין האתני הוא לכן השאריה הממשיכה להתקיים לאחר שהתפוררה רשת המרקם האידיאולוגי הקומוניסטי. אפשר להבחין בכך באופן שבו מובנית דמות האויב ברומניה של היום: לדוגמה, רואים בקומוניזם גוש זר, פולש שהרעיל והשחית את הגוף הבריא של האומה, משהו שממש אי-אפשר שמקורותיו יימצאו במסורת האתנית שלנו, ושיש לכן לכרות אותו כדי לחדש את בריאות גוף האומה. אי-אפשר לטעות בקונטציות האנטישמיות שנמצאות כאן: הארגון הלאומי הרוסי בברית-המועצות, "פאימאט", אוהב לספור את היהודים בפוליטיקו של לנין, כדי להוכיח את אופיו ה"בלתי-רוסי"; השעשוע הפופולרי במזרח אירופה כבר איננו רק להטיל את כל האשמה על הקומוניסטים, אלא לשחק ב"מי עמד מאחורי הקומוניסטים?" (יהודים, מבחינת הרוסים והרומנים; קרואטים וסלובנים מבחינת הסרבים, וכן הלאה). הבניית האויב משכפלת בצורה הטוהרה, אפשר לומר המזוקקת, את האופן שבו הובנה האויב במשטרים הקומוניסטיים המאוחרים, הטוטליטריים-לאומניים: מה שאנחנו מקבלים לאחר שנפטרנו מן הצורה הסמלית הקומוניסטית הוא הקשר אל העניין האתני, העומד בבסיסה של צורה זו, כשהוא מופשט ממנה.

ה. השליטה בעודף

מדוע, אם כן, אותה אכזבה בלתי-צפויה? מדוע מאפילה הלאומנות האוטוריטרית על הפלורליזם הדמוקרטי? מדוע האובססיה השוביניסטית עם "גניבת התענוג", במקום פתיחות כלפי גיוון אתני?

משום שבנקודה זו הניתוח הסטנדרטי שמנתח השמאל את הסיבות למתיחויות האתניות מתגלה כמטועה. התיזה של ניתוח זה היתה שהמתיחויות האתניות נורעו על-ידי הבריוקרטיה של מפלגת השלטון ושימשו אותו כאמצעים להצדקת שלטונה. ברומניה, למשל, האובססיה הלאומנית – החלום על רומניה הגדולה, הטמעתם הכפויה של ההונגרים ושל מיעוטים אחרים – יצרה מתח מתמיד שהצדיק את המשך שלטונו של צ'ארוצ'סקו. ביוגוסלביה, המתחים הגואים בין סרבים לאלבנים, בין קרואטים לסרבים, בין סלובנים וסרבים וכן הלאה מדגימים כיצד יכולות בריוקרטיה מקומיות מושחתות לקיים את שלטונן באמצעות הצגת עצמן כמגן היחיד של האינטרסים הלאומיים. אולם האירועים האחרונים הפריכו הנחה זו באופן המרשים ביותר: עם התמוטטות שלטונן של הבריוקרטיה המקומיות הבקיעו המתחים האתניים החוצה במשנה עוצמה. מדוע, אם כן, ממשיכה אותה דבקות בעניין האתני להתקיים גם לאחר התמוטטותו של מבנה הכוח שהוליד אותה? כאן יכולה להועיל פנייה משולבת לתיאוריה המרקסיסטית הקלאסית של הקפיטליזם ולפסיכואנליזה הלאקאניאית.

המאפיין היסודי של הקפיטליזם הוא חוסר האיוון המבני העקרוני שלו, היותו מבוסס על ריבנות ברובה העמוק ביותר שלו: המשבר המתמיד, המהפכה המתמדת שהוא כופה על תנאי קיומו. לקפיטליזם אין מצב מאוזן, "נורמלי": מצבו ה"נורמלי" הוא ייצורו המתמיד של עודף – הדרך היחידה שלו להמשיך ולהתקיים היא להתפשט. הקפיטליזם לכוד, אם כן, במעין לולאה, מעגל קסמים, שכבר מרקס היציג אותו בבירור: הוא מייצר לשם סיפוק הצרכים יותר מכל תצורה סוציאלית אקונומית אחרת, אך התוצאה היא יצירתם של עוד ועוד צרכים שיש לספקם; ככל שהוא יוצר יותר שפע – כך גובר הצורך לייצר עוד יותר שפע. לכן ברור מדוע ראה לאקאן את הקפיטליזם כשלטון השיח של ההיסטרי: ההיסטריה מוגדרת כמעגל קסמים של תשוקה, שסיפוקה למראית-עין רק מרחיב את הפער של האי-סיפוק שלה. למעשה יש דמיון מבני בין הקפיטליזם לבין המושג הפרוידיאני של הסופר-אגו. הפרדוקס היסודי של הסופר-אגו מכיל אף הוא חוסר איוון מבני מסוים: ככל שאנו מציינים לציווינו, כך אנו מרגישים אשמים יותר; כך שוויתור גורר דרישה לויתור נוסף, חרטה גוררת עוד ועוד אשמה – כמו בקפיטליזם, שבו גידול בייצור, שנועד למלא את המחסור, רק מגדיל את המחסור.

על רקע זה יש לתפוס את ההיגיון של מה שלאקאן מכנה "השיח (של) האדון": תפקידו הוא בדיוק לאון, לווסת את העודף. חברות טרום-קפיטליסטיות יכלו עדיין למשול בחוסר האיוון המבני האופייני ל"סופר-אגו במידה שהשיח ששלט בהן היה השיח של האדון. מישל פוקו, בעבודותיו

9. דבקות זו אינה נעדרת תוארי לואי קומיים. בגלל מוצאו האלבני זוכה היום ג'ון בלושי – "הדקדנטיות" ההולידית בהתגלמותה, שמת ממנת יתר של סמים – לפולחן קדושים באלבניה: אמצעי התקשורת הרשמיים מפארים אותו כ"פטריוט גדול והומניסט שתמיד היה מוכן להילחם למען המטרות הצודקות והמתקדמות של האנושות!"

האחרונות, הראה כיצד גילם האדון של העולם העתיק את האתיקה של השליטה העצמית ושל "המידה הנכונה": מסורת האתיקה הטרומ־קפיטליסטית היתה מכוונת בשלמותה למניעת התפרצותו של העודף המאפיין את המשק הליברלי האנושי. אולם בקפיטליזם מושעה תפקיד זה של האדון, ומעגל הקסמים של הסופר־אגו סובב בחופשיות.

עם זאת, צריך שיהיה ברור גם מה מקורם של הפיתויים של ההתאגדויות השיתופיות, כלומר, מדוע אותו פיתוי שבהיפוכו ההכרחי של הקפיטליזם? הבה נבחן את הבניין האידיאולוגי של ההתאגדות השיתופית הפשיסטית: החלום הפשיסטי הוא פשוט קפיטליזם ללא ה"עודף", ללא היריבות הגורמת לחוסר האיוון המבני שלו. זו הסיבה לכך שמצד אחד קיימת בפשיון חזרה אל דמות האדון – המנהיג – שיבטיח את יציבותו ואיוונו של המרקם החברתי, שישוב ויציל אותנו מחוסר האיוון המבני של החברה; ומצד שני, הסיבה לחוסר האיוון מושלכת החוצה אל דמות היהודי, שחמדנותו וצבירת הנכסים העודפות שלו נתפסות כסיבת היריבות החברתית. החלום הוא אפוא שכיוון שהעודף הוכנס מבחוץ – פעולתו של פולש זר – סילקו יאפשר לנו לשוב וליצור אורגניזם חברתי יציב שחלקיו יוצרים יחדיו איגוד שיתופי הרמוני, שבו, בניגוד להתקה החברתית המתמדת של הקפיטליזם, ישו כל אחד ויתפוס את מקומו שלו. תפקידו של האדון הוא לשלוט בעודף על-ידי מקום סיבת קיומו בגורם־פועל חברתי מוגדר היטב: "הם אלה שגונבים את התענוג שלנו, שמביאים איתם, באמצעות ההתנהגות המוגזמת שלהם, חוסר־איוון ויריבות". יחד עם דמותו של האדון, משנה היריבות הנמצאת בהכרח בתוך המבנה החברתי את צורתה והופכת ליחס הכוח, למאבק שאנחנו והם מנהלים על השלטון, הסיבה לחוסר האיוון היריבותי.

ו. קפיטליזם נטול קפיטליזם

ייתכן שמטריצה זו יכולה לעזור לנו להבין גם את צמיחתו המחדשת של השוביניזם הלאומי במזרח אירופה, כמעין "כולם זעזועים" כנגד החשיפה הפתאומית לפתיחות ולחוסר האיוון הקפיטליסטיים. כאילו שבעצם הרגע שבו נשברו המחסום, השרשרת, שמנעו את התפתחותו החופשית של הקפיטליזם – ייצור בלתי־מווסת של עודף – הוצבה כנגדו דרישה לאדון חדש שירסן אותו. והזי דרישה לכינונו של גוף חברתי יציב ומוגדר היטב, שימתן את פוטנציאל ההרס של הקפיטליזם על-ידי כריתת היסוד של ה"עודף"; ומכיוון שהגוף החברתי נחוה כגוף של אומה, לובשת סיבת חוסר האיוון "באופן ספונטני" את צורתו של "איב לאומי".

כאשר האופוזיציה הדמוקרטית נלחמה עדיין בשלטון הקומוניסטי, היא איחדה תחת קורת הגג של "החברה האזרחית" את כל היסודות האנטי־טוטליטריים, החל בכנסייה וכלה באינטלקטואלים של השמאל. בתוך החוויה ה"ספונטנית" של אחדות המאבק נעלמה מבלי משים העובדה הקריטית שאותן המלים, שכל המשתתפים השתמשו בהן, הצביעו על שתי שפות שונות באופן מהותי, שני עולמות שונים.¹⁰ עכשיו, לאחר שהצד השני נרצח, לובש הניצחון בהכרח צורה של פילוג; הסולידריות הנלהבת של המאבק בשלטון הקומוניסטי איבדה את יכולתה להניע אנשים; הקרע

10. את מה שיש לפנינו כאן אפשר לתפוס באמצעות הניגוד הלאקאניאני בין סובייקט ההיגד (enonce), לבין סובייקט ההגדה (enonciation): ההיגד (הדרישה לחופש ולדמוקרטיה, וכו') נתמך על-ידי עמדת הגדה שונה לחלוטין, נאמר מתוך אופק של משמעות שונה לגמרי. היום, בסלובניה, מופיע קרע זה בצורה מופתית סביב המוטו של "התפייסות לאומית" שהציעה האופוזיציה: התשוקה להתגבר על טראומות ישנות של פילוג לאומי שמקורן בשלטון הקומוניסטי. עכשיו, לאחר שהאופוזיציה ניצחה, נעשה ברור שהמוטו מתפקד בשני כיוונים מנוגדים. שני הצדדים מסכימים שהדרך היחידה להפסיק את מעגל הנקם, את "מתן הביטוי" הפרוע לשנאות הישנות, היא "לעבד" את העבר הטראומטי. על כולם להתמודד באור היום המלא עם השדים מן העבר; וזכרונות מודחקים צריכים להפוך לחלק מן הנרטיב ההיסטורי של האומה. אך המטרות שיש לחתור אליהן באמצעות אותו "עיבוד" הן שונות בצורה קיצונית: צד אחד מבין את ה"התפייסות" כאמצעי להשגת אחדות לאומית חדשה, סולידריות אורגנית, הכרה של כל הסלובנים ב"חלום" חדש של גורל משותף. מנקודת מבט זו, קורבנות העבר של הדיכוי הקומוניסטי מתפקדים כחיות פולחן שהקרבן מבטיחה את האחדות בהווה; ואלה שמתנגדים לאחדות הזאת בוגרים בקורבנם מעצם התנגדותם. בשביל האחרים, לעומת זאת, "התפייסות" פירושה בדיוק השלמה עם העובדה שאין בקרב הסלובנים אחדות אורגנית; שאי־אפשר לצמצם את מספר החלומות הרב; שלאף אחד אין זכות לכפות את חלומה על האחרים. יש להסכין עם העובדה הטראומטית שקורבנות העבר היו מיותרים לחלוטין, שלא היתה בהם כל "משמעות". מתוך התייחסות לכלים המושגיים שעוצבו בספרם של ארנסטו לאקלו ושנטל מוף (Laclau and Mouffe 1985) נוכל לומר שיתכן כי מאבק ההגמוניה החשוב ביותר המתנהל היום בסלובניה הוא המאבק למען "התפייסות לאומית", למען ניכוס של אותו "מסמן צף".

המפריד בין שני היקומים הפוליטיים אינו ניתן עוד להסתרה. זהו, כמובן, הקרע בתוך הצמד הידוע היטב של קהילה/חברה (Gemeinschaft/Gesellschaft): קהילה מסורתית המושתתת על קשרים אורגניים, כנגד חברה "מנוכרת" הפורמת את כל הקשרים האורגניים. בעיית הפופוליזם הלאומי של מזרח אירופה היא שהפופוליזם תפס את ה"איום" של הקומוניזם מנקודת המבט של הקהילה – כגוף זר המשחית את המארג האורגני של הקהילה הלאומית; ומשום כך הוא מייחס, למעשה, לקומוניזם את התכונה המהותית של הקפיטליזם עצמו. בהתנגדותו המוסרנית ל"שחיתות המידות", ממשיך הרוב המוסרי הפופוליסטי-לאומני בבלי דעת את שאיפתו של המשטר הקודם הקומוניסטי למדינה שתהיה קהילה אורגנית. התשוקה שמניעה את החלפתו הסימפטומטית של הקפיטליזם בקומוניזם היא התשוקה לקפיטליזם-עם-קהילה: קפיטליזם ללא החברה האזרחית ה"מנוכרת", ללא יחסים פורמליים-חיצוניים בין הפרטים. פנטזיות על "גניבת התענוג", הופעתה המחודשת של האנטישמיות וכיוצא באלה הן המחיר שיש לשלם עבור תשוקה בלתי-אפשרית זו.

באופן פרדוקסלי היינו יכולים לומר שמה שמזרח אירופה זקוקה לו עתה יותר מכל הוא יותר ניכור: כינונה של מדינה "מנוכרת" שתשמור על מרחק בינה לבין החברה האזרחית, שתהיה "פורמלית", "ריקה", ולא תגלם שום חלום של קהילה אתנית מסוימת (וכך תשמור את השטח פתוח לחלומות של כולן). אחרת, עלול חזונה של מרגרט אטווד בספרה *The Handmaid's Tale* – חזון של "רפובליקת גלעד" ששולט בה פונדמנטליזם של רוב מוסרי – להיות קרוב יותר למימושו במזרח אירופה מאשר בארצות-הברית עצמה.

ביבליוגרפיה

- Hegel, G. W. F., 1975. *The Science of Logic*. Oxford: Oxford University Press.
- Lacan, Jacques, 1986a. *The Seminars of Jacques Lacan — Seminar XX*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1986b. *Le séminaire VII — L'Éthique de la psychanalyse*. Paris.
- , 1988. *The seminars of Jacques Lacan, Book II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe, 1985. *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Miller, Jacques-Alain, 1985. "Extimite," 27.11.85 (לא פורסמה).
- Warner, William, 1989. "Spectacular Action: Rambo, Reaganism, and the Cultural Articulation of the Hero." Colloquium on "Psychoanalysis, Politics, and the Image", New York University, Buffalo, 9 November.
- Žižek, Slavoj, 1989. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.